

Ten geleide

Deze bundel brengt werk bijeen van één van Nederlands meest markante sociologen van de afgelopen decennia, Reinhard Wippler. Wipplers loopbaan als socioloog begon als een tweede carrière, toen hij zich in 1959, op 26-jarige leeftijd, aanmeldde voor de sociologie-studie in Groningen. Hij kwam terecht in een instituut waarin juist een aflossing van de wacht plaatsvond tussen de klassiek georiënteerde *grand old man* Bouman en de vernieuwer van het Nederlandse sociologische onderzoek, Ivan Gadourek. In de ontluikende moderne Nederlandse sociologie van de jaren vijftig was Gadourek degene die het snelst aansluiting vond bij de Amerikaanse kwantitatieve sociologie. Gadoureks eigen studies 'Riskante gewoonten' (1958) en 'Afwezigheid wegens ziekte' (1963) zijn de blijvende monumenten van de kwantificering van het sociologisch onderzoek, dat gebruik maakte van nationale bevolkings-surveys en aan biologie en psychologie ontleende technieken als correlatie, regressie en factoranalyse. Wippler kon zich goed vinden in Gadoureks initiatieven en zijn proefschrift uit 1968, 'Determinanten van het vrijetijdsgedrag', kan gelden als de beste representant van de school van Gadourek. Wipplers proefschrift markeerde de volwassenwording van de kwantitatieve sociologie door het systematische gebruik van factoranalyse en regressie-analyse, toen deze technieken nog in het geheel geen gemeengoed onder Nederlandse sociale wetenschappers waren en er nog geen statistische pakketten bestonden om ze toe te passen.

Wipplers proefschrift is bekend gebleven (en bekritiseerd) vanwege de geavanceerde beschrijving van de structuur van de vrijetijdsbesteding. Het proefschrift is echter ook rijk aan theoretische gedachten, althans *losse* hypothesen over de vrijetijdsbesteding, die ook in de hedendaagse sociologie van de vrije tijd nog opgeld doen: de contrast- en de congruentiehypothese, de hypothese over liquiditeit van de tijd, de hypothese over cumulatie van vrijetijdsbesteding, en nog andere. Toch was de auteur juist in dit opzicht ontevreden over zijn eigen werk en begon hij zich na zijn benoeming als wetenschappelijk hoofdmedewerker, en een jaar verblijf in Amerika, onmiddellijk te verdiepen in de theoretische aspecten van de sociologie. Hij maakte in die jaren een intellectuele ontwikkeling door die in opvallende mate een echo vormt van de biografieën van bekende buitenlandse sociologen als de Amerikaan Coleman en de Fransman Boudon. Deze zou leiden tot een wetenschapsprogramma waarvoor in Nederland na verloop van tijd de naam 'verklarende sociologie' werd gekozen en elders de benaming 'structureel individualisme' gangbaar is. De basis hiervoor werd gelegd in een aantal wetenschapstheoretische publikaties van Wipplers hand in het begin van de jaren zeventig.

In Utrechtse colleges werd een van de kernbeginselen van de verklarende sociologie wel eens geïllustreerd aan de hand van een verzuchting uit Wipplers proefschrift. Op pp. 63-64 beklagt hij zich erover dat er over de determinanten van de vrijetijdsbesteding nog maar zo weinig theoretische literatuur voorhanden is. Sommige van Wipplers resultaten waren niettemin van dien aard dat velen zich niet verrast voelden: hoger opgeleiden nemen vaak deel aan 'cultureel-participerend vrijetijdsgedrag', jongeren aan 'vitaal-expansief vrijetijdsgedrag' en hoger opgeleide jongeren kennen ook nog eens een grote 'diversiteit in het vrijetijdsgedrag'. Hoe kan het nu dat we geen theorie hebben over een bepaald verschijnsel en toch in het geheel niet verrast zijn door het empirische beeld ervan? Dit komt omdat we de theorie in feite wel hebben, maar niet op de juiste plaats hebben gezocht. In plaats van onder de 'V' van 'vrije tijd' had Wippler moeten kijken onder de 'G' van 'gedrag', en dan zou hij algemene hypothesen over menselijk keuzegedrag ontdekt hebben waarvan bovenstaande bevindingen een directe afleiding zijn. Wanneer men algemene gedragsprincipes goed in het oog houdt, kan men bijzondere gedragingen daaruit afleiden. Daarmee is de kern weergegeven van een theoretisch programma, dat in het bijzonder door de Amerikaan Homans en de Duitsers Opp en Hummell is verdedigd:

sociologische verklaringsproblemen kunnen worden beantwoord door een beroep te doen op algemene toepasbare theorieën van individueel menselijk gedrag, zoals die met name in de psychologie, maar ook in de economie ontwikkeld zijn. Omdat sociaal-wetenschappelijke verklaringsproblemen meestal macro-sociale structuren betreft, spreekt men van het structureel-individualisme.

Wipplers cruciale oriëntatiepunt rond 1970 werd de wetenschapstheorie van de Oostenrijks-Britse filosoof Karl Popper, die in zijn debat met Adorno de individualistische micro-economische verklaringwijze als algemeen model voor de sociale wetenschappen had aangeprezen. Uit Poppers methodologie nam Wippler nog andere elementen over dan het individualisme. Popper verving in *Conjectures and refutations* (1963) zijn aanvankelijk 'naïef falsificationisme' door een programma van 'theoretische pluralisme'. In het naïef falsificationisme gaat het om weerlegbaarheid als demarcatiecriterium voor wetenschappelijke uitspraken en empirische toetsing van de geldigheid van deze uitspraken. In het theoretisch pluralisme gaat het er daarentegen om meerdere theorieën met elkaar te vergelijken, in eerste instantie naar de mate van informatiegehalte van hun inhoud en vervolgens naar de mate van houdbaarheid in empirische toetsing. Leidt het falsificationisme al snel tot 'lege handen', omdat informatieve theorieën inderdaad nogal eens weerlegd worden, in het theoretisch pluralisme selecteert men de beste theorie. Wippler stelde zich voor dat zo'n theoretische pluralisme de uitweg zou zijn uit de onvruchtbare strijd van scholen en 'theoretische oriëntaties' in de sociologie.

Tussen 1970 en 1976 legde Wippler de conclusies van zijn zoektocht naar de methodologie van theorieconstructie en theorievergelijking neer in een reeks van wetenschapstheoretische artikelen, en in zijn oratie in Utrecht waar hij in 1971 was benoemd als hoogleraar theoretische sociologie. Belangrijker dan deze codificatie van het programma was wellicht nog dat op basis ervan een groep sociologen van verschillende plimage tot samenwerking kon worden gebracht. Zo ontstond het 'Interuniversitair Werkverband Theoretische Sociologie', met leden in Utrecht, Groningen en Rotterdam, die zijn manifest neerlegde in de boekaflevering 1976 van Mens en Maatschappij, 'Gedrag en Structuur'. Bij alle individuele verschillen tussen de leden van het Werkverband kan geconcludeerd worden dat de wetenschapstheoretische coherentie de groep tot een krachtige partij (in weberiaanse zin) in de Nederlandse sociologie hebben gemaakt. De wetenschapstheoretische coherentie van de groep stimuleerde niet alleen de individuele produktiviteit van de leden, maar vormde het belangrijkste werkkapitaal bij de vorming van de NWO-Werkgemeenschap 'Verklarende Sociologie' in 1978 en de onderzoeksschool ICS in 1986. Deze organisaties, beide lange tijd door Wippler voorgezeten, bleken een bloeiende organisatorische voedingsbodem binnen de Nederlandse sociologie.

Het eerste deel van deze keuze uit Wipplers werk is gericht op de wetenschapstheoretische bijdragen. Dit betreft naast het belangrijkste artikel over de constructie van verklarende theorieën de tekst van de oratie. Twee verdere artikelen geven een overzicht van de principes van de verklarende sociologie. Andere bijdragen van wetenschapstheoretische aard zijn een kritiek van roltheoretische concepties en een beschouwing over theorieën en beleid. Dit deel wordt afgesloten met de tekst van de afscheidsrede. Slechts zelden zal een wetenschapper met meer recht en reden kunnen terugkijken op een 25 jaar eerder geconcipeerd en expliciet uitgesproken programma.

Na zijn dissertatie heeft Wippler zelf het statistische handwerk verlaten, maar stimuleerde het bij anderen. Naast enige wetenschapstheoretische proefschriften (Ultee, De Vos) en theoretisch-analytische studies (Flap, Arts) heeft Wippler toch voornamelijk theoretisch-empirische studies begeleid. Een grote groep daaruit (Ganzeboom, Maas, Verhoeff, Kraaykamp, Knulst, P. de Graaf) heeft betrekking op culturele participatie, een van de dimensies

van vrijetijdsbesteding die Wippler in zijn dissertatie aantrof. Over vrijetijdsbesteding, en met name over cultureel-participerend vrijetijdsgedrag, is Wippler ook zelf zijn gehele loopbaan blijven schrijven. Aan dit laatste is niet vreemd dat hij ook steeds musicus, kunstenaar en estheet is gebleven. Kunst en cultuur hebben daarom zijn bijzondere interesse. In het tweede deel van deze keuze uit zijn verzameld werk worden een aantal opstellen rondom dit thema bijeengebracht. Het eerste artikel daaruit is een samenvatting van de dissertatie, het tweede een terugblik daarop na 25 jaar. Behalve een kijkje in de keuken van het kwantitatief-empirisch onderzoek in de jaren zestig kunnen we in dit artikel ook goed de intellectuele ontwikkeling van de auteur volgen. Andere artikelen in dit deel reageren op en verdiepen werk van promovendi, die cultuurdeelname als vrijetijdsbesteding en als statusdeterminant verder onder de loep hebben genomen.

Wipplers bijdragen hebben daarnaast een vooral metatheoretische natuur. Anders dan bij zijn leermeester Gadourek, in wiens werk sociale cohesie en sociale integratie een centraal thema bleef, kan in Wipplers werk niet een overheersende sociologische problematiek worden aangewezen. Toch is er naast vrijetijdsbesteding en cultuurdeelname één groot thema waarop hij in diverse bijdragen is teruggekomen, en dit zijn de door Boudon aangedragen 'onbedoelde effecten', waaraan het derde deel van deze keuze uit het verzameld werk is gewijd. Samenlevingen en sociale orde zijn niet het gevolg van een rationele consensus en planning, maar ontstaan ondanks en mede dankzij gevolgen van individuele handelingen, die door de actoren moeilijk kunnen worden overzien. Aan dit aan Boudon ontleende thema heeft Wippler rond 1980 twee theoretische artikelen gewijd, die vervolgens concrete toepassing vonden bij de verklaring van oligarchiseringsprocessen in democratische organisaties. Hierin laat hij zien hoe verklarende sociologie met de sociologische traditie omgaat: zoeken naar een relevant klassiek probleem, reconstructie, analyse en kritiek van de klassieke probleemoplossing (theorie), en vervolgens de constructie van een theorie die het mechanisme aangeeft dat ten grondslag ligt aan de klassieke bevindingen als ook aan de vele uitzonderingen op de klassieke theorie. Recent heeft hij hetzelfde redeneermodel over onbedoelde gevolgen toegepast op de politieke 'Wende' in zijn geboorteland in 1989. Te zamen bieden deze artikelen een specimen van het verklaringmodel, dat Wippler in de loop der jaren als programma heeft voorgehouden.

De in dit boek bijeengebrachte artikelen zijn zoveel mogelijk integraal opgenomen. Ten behoeve van de leesbaarheid is de vormgeving en indeling van de artikelen enigszins geüniformeerd en zijn spel- en zetfouten gecorrigeerd. De tekstverwerking werd met grote inzet verzorgd door Maaïke Heslinga, bijgestaan door Digna van der Woude en Digna Doude van Troostwijk.

Harry Ganzeboom
Siegwart Lindenberg